KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 9 — ČÍSLO 6

OBSAH

BÁČVAROV, J.: Jazyková kultúra v Bulharsku 193
MISTRÍK, J.: Pleonastické vyjadrovanie 197
KRÁĽ, Á.: Zdvojené spoluhlásky II 200
SABOL, J.: Spoluhláskové skupiny a fonologické protiklady 204
UHLÁR, V.: Ľudová etymológia a toponomastika 208

Diskusie

DVONČ, L.: O správnych podobách miestnych názvov na *-any* 213

Rozličnosti

Názvy niektorých profesií. J. Jacko 216

Správy a posudky

Hodnotenie javiskovej reči. G. Horák 218

Spytovali ste sa

Manikúrka a pedikérka. J. Horecký 220
Vladislav — Ladislav. M. Majtánová 220
Ako prekladať české slovo *kouřmo*. E. Rísová . . . 221
Utvrdzovať sklovinu? M. Považaj 222
Hmoždinka, kolík, kotva. E. Rísová 223
Neschopenka. V. Betáková 224

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 9 — 1975 — ČÍSLO 6

Jazyková kultúra v Bulharsku

JANKO BAČVAROV

Korene starostlivosti o jazykovú kultúru v Bulharsku vázia v minulosti. S tradíciami tejto starostlivosti sa spájajú predovšetkým mená dvoch významných bulharských jazykovedcov — akademika Alexandra Teodorova-Balana (1859—1959) a akademika Stefana Mladenova (1880—1963). Okrem početných výskumov najrozmanitejších teoretických otázok venovali títo vedci mimoriadnu pozornosť a mnoho síl boju za jazykovú čistotu, boju proti zbytočným cudzím slovám a za zavedenie mnohých neologizmov. Mimoriadne významnú úlohu v tomto procese mal v minulosti časopis *Rodna reč,* ktorý vychádzal v rokoch 1927—1933. Časopis redigoval S. Mladenov a S. P. Vasilev. Právom si zasluhuje veľké uznanie za zvýšenie jazykovej kultúry. Napriek tomu úsilie týchto významných lingvistov zostalo viac-menej izolované; nepodarilo sa ním premeniť boj o jazykovú čistotu na rozsiahle spoločenské hnutie. Dosiahnutiu istých trvalých výsledkov nesporne bránilo to, že chýbala štátna zainteresovanosť, ústredná a kolektívna inštitúcia, ktorá by sa bola starala o rozvoj a čistotu jazyka a ktorá by na to bola oficiálne splnomocnená.

Závažná zmena v tejto oblasti nastala až po 9. septembri 1944, keď sa všetka starostlivosť o bulharský jazyk zverila novozaloženému *Ústavu bulharského jazyka* pri Bulharskej akadémi vied, najmä sekcii súčasného bulharského jazyka. Stálou úlohou pracovníkov tejto sekcie je sledovať rozvoj bulharského jazyka, zaznamenávať a hodnotiť každý neologizmus a riešiť najrozličnejšie praktické a diskutabilné otázky.

Dôležitým medzníkom v stabilizácii súčasného stavu bulharského ja-

zyka bola pravopisná reforma, ktorá sa uskutočnila vo februári 1945; reforma dala bulharskému pravopisu demokratickejšie základy a zbavila ho mnohých archaických čŕt. Táto reforma bola výsledkom fundovanej analýzy širokého kruhu odborníkov; položil sa ňou základ novej pozitívnej tradície: otázky jazyka, pravopisu a jazykovej kultúry sa periodicky stávajú predmetom živých diskusií v tlači, na rozličných teoretických konferenciách a pod. Napríklad v r. 1951 organizoval Ústav bulharského jazyka celoštátnu pravopisnú konferenciu, na ktorej sa vo veľkom počte zúčastnili redaktori sofijských novín, časopisov a nakladateľstiev, spisovatelia, učitelia a ďalší. Nemenší spoločenský ohlas malo zhodnotenie jazyka bulharskej publicistiky v roku 1954. Tak sa postupne utváral aktívny záujem verejnosti o tieto otázky.

Ústav bulharského jazyka spolu s Ministerstvom školstva BĽR zorganizoval 26. a 27. júna 1969 ďalšiu pravopisnú konferenciu. V prevažnej väčšine referátov a diskusných príspevkov[1] sa vyslovil názor, že zásadné zmeny v pravopise nie sú potrebné, ale keďže sa jazyk neprestajne rozvíja, treba pristúpiť k niektorým čiastkovým úpravám v jestvujúcej kodifikácii.

Na jar 1971 na stránkach novín *Otečestven front* štyri mesiace prebiehala diskusia o súčasnom bulharskom jazyku. Významní vedci, verejní činitelia, spisovatelia a publicisti prejavili v nej svoju starostlivosť o krásu, čistotu a bohatstvo rodného jazyka. Rovnakým spôsobom sa bulharská verejnosť zapojila do diskusie, ktorú organizovala redakcia týždenníka *Literaturen front* v roku 1974.[2] Dialógy tohto rázu podporujú kryštalizáciu správneho vzťahu k jazyku, registráciu jazykových zmien, ktoré vznikli v dôsledku hlbokých sociálnych a ideologických zmien v spoločnosti.*

Ak chceme bilancovať a zhodnotiť starostlivosť o jazykovú kultúru v Bulharsku za ostatných tridsať rokov, treba vymenovať aspoň zá-

---

[1] Materiály z tejto konferencie uverejnil časopis Bălgarski ezik, 23, 1973, č. 3—4, s. 185—298.

[2] Porov. moju informáciu Literaturen front diskutuje o jazyku. Literárny mesačník, 3, 1974, č. 7, s. 126.

* Poznámka redakcie: Od januára do júna r. 1974 prebiehala v Bulharsku na stránkach časopisu *Literaturen front* diskusia o dnešnej spisovnej bulharčine, o problémoch jazykovej kultúry, o otvorených otázkach pravopisnej a gramatickej kodifikácie i o kompetencii pri kodifikácii vyhovujúcej požiadavkám dnešnej spoločnosti. K týmto otázkam sa vyslovili viacerí spisovatelia, poprední jazykovedci, literárni vedci a iní kultúrni pracovníci. Stanovisko jazykovedcov nebolo zhodné s prístupom spisovateľov. V 25. čísle zhrnula redakcia časopisu výsledky tejto živej diskusie.

kladné periodiká, jednotlivé publikácie a autorov, ktorí sa zaoberajú týmito otázkami.

1. Orgánom Ústavu bulharského jazyka je časopis *Bălgarski ezik,* ktorý vychádza šesťkrát ročne; založený bol v roku 1951, tohto roku vychádza teda 25. ročník. V tomto časopise sa pravidelne uverejňuje veľa príspevkov v rubrikách *Jazyková kultúra* a *Otázky a odpovede.* V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť mimoriadne zásluhy šéfredaktora časopisu a riaditeľa Ústavu bulharského jazyka profesora Ljubomira Andrejčina, člena korešpondenta Bulharskej akadémie vied (jeho knižné publikácie uvádzame ďalej). Jazyková kultúra je stredobodom pozornosti viacerých ďalších periodických časopisov: orgánu bulharských filológov-slavistov *Ezik i literatura* (bol založený roku 1946), metodického časopisu *Bălgarski ezik i literatura* (vychádza od roku 1958) a časopisu *Rodna reč* (začal vychádzať v roku 1957 ako časopis pre študentov stredných škôl). Z ostatnej tlače treba spomenúť aspoň jazykové kútiky v mesačníku *Bălgarski žurnalist,* v denníkoch *Otečestven front* a *Večerni novini,* v týždenníku *Studentska tribuna* a v mnohých ďalších. Od mája 1961 sofijský rozhlas vysiela každý týždeň reláciu *Rodna reč;* na jeseň r. 1974 dosiahol počet odvysielaných relácií číslo 500. V programe bulharskej televízie sa pravidelne raz za štrnásť dní vysiela relácia *Gramatika pre každého.*

2. Všetky tieto rubriky a relácie pripravujú predovšetkým pracovníci *sekcie súčasného bulharského jazyka.* Od roku 1952 má táto sekcia na starosti aj *poradňu pre jazykové otázky.* Stovky úradov, podnikov, nakladateľstiev, redakcií aj jednotlivých občanov sa na túto poradňu obracajú so svojimi otázkami a prosbami. V ostatných rokoch sa počet poskytnutých písomných i telefonických informácií pohybuje okolo 3000 ročne. Výsledky tejto dlhoročnej konzultačnej činnosti sú zahrnuté v kartotékach Ústavu bulharského jazyka a využívajú sa na prípravu každého nového vydania *Pravopisného slovníka.* Z tej istej sekcie sú aj členovia stálej *Komisie pre cudzie zemepisné a iné mená* pri Bulharskom encyklopedickom ústave; zúčastňujú sa aj na vydávaní zemepisných máp, atlasov a pod.

3. Skôr ako pristúpime k stručnému prehľadu publikácií venovaných jazykovej kultúre, chceli by sme sa pristaviť pri výučbe na Sofijskej univerzite Klimenta Ochridského, t. j. pri prednáškach zo štylistiky pre študentov bulharskej filológie a z praktickej štylistiky pre poslucháčov novinárstva, ako i pri prednáškach o javiskovej reči na Vysokej škole divadelného umenia Krstja Sarafova v Sofii. Tieto prednášky nesporne napomáhajú stabilizáciu poznatkov o rodnom jazyku u budúcich učiteľov, redaktorov, novinárov a hercov, ktorí majú mimoriadne dôležitú úlohu pri vštepovaní správnych jazykových návykov všetkým vrstvám obyvateľstva.

4. Spomedzi pomerne bohatej literatúry venovanej otázkam jazykovej kultúry treba venovať pozornosť predovšetkým dvom knihám L. Andrejčina: *Na jazykovej stráži* (1961, 318 s.) a *Jazykové nepokoje* (1973, 266 s.). V nich autor zhrnul svoje najzávažnejšie články a glosy, ktorými vo veľkej miere prispel k osvetleniu mnohých sporných otázok jazykovej normy a k jej stabilizácii. Autormi publikácií podobného rázu sú aj M. Văglenov — *Za správnu reč* (1968, 144 s.), D. Dimov — *Pleonazmus* (1971, 135 s.), Ch. Prvev — *Chrestomatija praktickej gramatiky bulharského jazyka* (1971, 253 s.).[3] Stefan Brezinski je autorom dvoch kníh: *Jazyková šablóna* (1966, 152 s.) a *Jazyková kultúra. Otázky praktickej bulharskej štylistiky* (1969, 132 s.) Mosko Moskov publikoval knihy *Boj proti cudzím slovám v bulharskom spisovnom jazyku* (1958, 148 s.), *Bulharský pravopis. Pomôcka na jeho osvojenie* (1968, 364 s.) a *Bulharský jazyk a štýl. Štylistická pomôcka* (1974, 280 s.). Táto kniha, ako aj druhá kniha S. Brezinského je tematicky blízka publikáciám M. Janakieva a D. Ivanova *Štylistika bulharského jazyka. Pomôcka pre žiakov* (1972, 108 s.) a R. Rusinova *Praktická štylistika. Jednoduchá veta* (1972, 170 s.).

Vďaka zintenzívnenej starostlivosti o jazykovú kultúru zo strany odborníkov lingvistov a zvýšenému záujmu o tieto otázky zo strany širokej verejnosti začalo sofijské nakladateľstvo *Narodna prosveta* vydávať novú edíciu *Rodná reč ľúbezná*. Doteraz v nej vyšli dva zväzky: *Otázky jazykovej kultúry* (1972, 135 s.) a *Otázky bulharského pravopisu* (1973, 111 s.).

Ostatná novinka z literatúry venovanej jazykovej kultúre je nedávno vydaný zborník *Výslovnosť a transkripcia mien cudzieho pôvodu v bulharskom jazyku* (1974, 486 s.), ktorý zostavili L. Andrejčin a M. Văglenov.[4] V tomto zborníku sa preberajú mená zo slovanských, románskych, germánskych, klasických, balkánskych, ugrofínskych a východných jazykov. Každý príspevok je opatrený registrom prebraných mien. V skupine slovanských jazykov je zastúpená i slovenčina, a to rozsiahlou kapitolou (s. 76—90) od Svetomíra Ivančeva.

---

[3] Táto publikácia v mnohom pripomína 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971. 372 s.

[4] Fakulta západných filológií Sofijskej univerzity Klimenta Ochridského zorganizovala v dňoch 27. a 28. apríla 1972 vedeckú konferenciu na podobnú tému (výslovnosť a transkripcia vlastných mien západoeurópskeho pôvodu), ale iba niektoré z prednesených referátov sú zaradené do uvedeného zborníka. Ostatné referáty, ako aj početné diskusné príspevky neboli, žiaľ, dosiaľ publikované. Porov. informáciu o tejto konferencii (Bălgarski ezik, *23*, 1973, č. 3—4, s. 324—327).

V našom stručnom prehľade sme neuviedli viaceré populárno-vedecké publikácie venované rozličným čiastkovým problémom súčasného bulharského jazyka. Pre nedostatok miesta sme sa nezaoberali ani vydanými alebo práve vydávanými výkladovými, etymologickými, frazeologickými a synonymickými slovníkmi, slovníkmi cudzích slov, zriedkavých a archaických slov v bulharskom jazyku, ani Bulharským dialektologickým atlasom. Všetky tieto práce nesporne súvisia s jazykovou kultúrou a väčšina z nich je odborníkom známa.

No aj tak uvedené publikácie a periodiká jednoznačne dokazujú, že starostlivosť o jazykovú kultúru v Bulharsku stojí na solídnych základoch a je spoľahlivou zárukou jej budúceho zdokonalenia a šírenia medzi používateľmi bulharského jazyka.

(Z českého originálu preložil I. Masár.)

Sofijská univerzita Klimenta Ochridského, Sofia

Pleonastické vyjadrovanie

Kapitolky zo štylistiky (36.)

JOZEF MISTRÍK

Jedným zo zreteľov autora textu je rozsah jazykovej jednotky, ktorá sa má použiť pri komunikovaní. Štylistika nedáva jednoznačné pokyny ani pre nákladné a ani pre koncízne vyjadrovanie. O rozsahu výrazu rozhoduje situácia a funkcia konkrétneho prejavu. Existujú akési rámcové tendencie, v ktorých sa ráta s tým, že napríklad v rečníckych prejavoch sú výrazy nákladnejšie, v žurnalistických koncíznejšie, v umeleckých funkčne nerovnomerné, že teda tendencie pri výstavbe textov nie sú principiálne jednotné. Až sám prijímateľ môže pocítiť, do akej miery je prejav svojím rozsahom primeraný.

V súčasnej praxi sú starosti s nadbytočnosťou, s plytvaním jazykovými prostriedkami pri vyjadrovaní. V prejavoch majú veľký výskyt pleonastické konštrukcie, v ktorých sa jednotky bezúčelne opakujú a hromadia, niekedy až do takej miery, že zahmlievajú jadro výpovede. Takáto burina sa vyskytuje najmä v spontánnych prejavoch, ktoré navonok pôsobia dojmom plynulosti, ale v skutočnosti sú rytmicky nerovnomerné: prázdne slová sa adresátovi pletú do cesty, pri vnímaní obsahu ho citeľne zdržujú.

Pleonastické konštrukcie vznikajú predovšetkým tak, že k základným pomenovaniam sa pridávajú sémanticky chudobné slová typu *uskutočňovať, robiť, konať; otázka, proces, spôsob, záležitosť, skutočnosť.* Namiesto *vybrať* sa povie *uskutočniť výber, urobiť výber,* namiesto *prednášať* sa uplatní analytické spojenie *konať prednášky.* Namiesto *venovať pozornosť výstavbe sa* takmer automaticky hovorí a píše *venovať pozornosť otázkam výstavby,* namiesto *postupovať moderne* sa hovorí *postupovať moderným spôsobom.* Ako klišé sa pociťuje spojenie *v súčasnej dobe,* ktoré by sa mohlo zjednodušiť na výraz *v súčasnosti* alebo ešte lepšie na výraz *dnes.* Proti duchu jazyka idú spojenia *osoba trénera* alebo *v podobe osoby trénera.* V týchto konštrukciách sa nadbytočné slová sémanticky ešte viacej ochudobňujú a klesajú na úroveň synsémantických slov. Za negatívnu môžeme túto črtu označiť vtedy, keď máme na mysli koncíznosť textu. Trocha ináč by sa mohli takéto analytické konštrukcie hodnotiť vo vedeckých textoch, ale o to teraz nejde.

Zbytočne nákladné konštrukcie vznikajú i jednoduchou nepozornosťou a povrchnosťou pri štylizovaní, a to tak, že sa bezprostredne za sebou kladú slová sémanticky veľmi blízke. Ide najmä o spojky a častice. Dosť častá je kumulácia priraďovacích spojok a častíc v spojeniach typu: *a aj ona tiež vystúpila; nuž a tak teda sa tento prípad skončil; a i dnes taktiež sa o tom hovorilo.* Za módny, veľmi frekventovaný pleonazmus treba pokladať opakovanie spojky *preto* v spojení *to preto, pretože ...* No nielen samotné spojky a častice, ale aj častice popri sémanticky blízkych plnovýznamových slovách sa neorganicky opakujú ako nadbytočné. Ako príklad na ne uvedieme spojenie *ja myslím, že hádam príde,* v ktorom je nadbytočná častica *hádam.* Iný príklad: *najpálčivejšia otázka je predovšetkým to a to.* Aj tu je častica *predovšetkým* popri slove *najpálčivejší* nadbytočná, nič nehovoriaca. Všetky konštrukcie tohto typu sú plodom rýchlej, nepozornej a nekontrolovanej práce.

Svojím pôvodom sú im veľmi príbuzné konštrukcie vznikajúce tým, že sa základný výraz rozšíril o slovo, ktorého význam je implikovaný aj v základnom slove. Istú účasť na vzniku takýchto konštrukcií má aj kontaminácia. Máme na mysli spojenia typu *dobrá pohoda, priaznivá pohoda* alebo typu *mať na nohách obuté topánky* (ak *obuté* nestojí v protiklade k výrazu *položené*), alebo typu *mať doteraz spolu 5 bodov* (ak je význam *spolu* implikovaný v slove *doteraz*).

Niekedy obsah alebo kompozícia textu umožňuje uplatnenie úspornejších výrazov. Autor, ktorý štylizuje na veľkej ploche, môže ľahko spozorovať miesta, ktoré dovoľujú stručnú, úsečnú štylizáciu. Nevyužitie znamená nadbytočnosť výrazu. Pomerne jednoduché a priezračné sú prípady, keď sa v texte vyratúva a autor hľadá spájacie prostriedky.

Nadviazať sa môže pomocou slova *potom,* ale aj pomocou slova *nasleduje.* Jedno z nich takmer vylučuje druhé, a tak spojenie *potom nasleduje* sa v súvislom texte javí ako pleonazmus. Iná, ale príbuzná situácia je, keď sa v texte vyratúva a keď niektorý z členov enumeračného radu sa pripája a či zaraďuje nielen číslom, ale aj pripájacím slovom alebo zložitejším výrazom. Uvedieme príklad na takúto nadbytočnosť:

Spoluhlásky podľa druhu priehrady sa delia na: 1. záverové, potom 2. polozáverové, 3. úžinové, ďalej na 4. kmitavé a konečne 5. bokové. V tomto výpočte sú nadbytočné konektorové výrazy: *potom, ďalej na, a konečne.* Všetky pri čítaní prekážajú, narúšajú rytmus textu a cítia sa ako nepotrebné. Uvedený text sa môže upraviť dvojakým spôsobom. Prvý je takýto: *Spoluhlásky podľa druhu priehrady sa delia na: 1. záverové, 2. polozáverové, 3. úžinové, 4. kmitavé, 5. bokové.* Druhý spôsob je takýto: *Spoluhlásky podľa druhu priehrady môžu byť záverové, ďalej polozáverové, potom úžinové, potom kmitavé a napokon bokové.* Prvý spôsob je vhodnejší do vedeckého, najmä písaného textu, druhý spôsob je hovorový. Miešať ich však nemožno, pretože hovorové nadväzovacie výrazy kolidujú so strohými prostriedkami písomných prejavov.

Pre slovenčinu a príbuzné typy jazykov je príznačné, že niektoré významy vyjadrujú pomocou gramatických prípon. Sú to významy, ktoré sa dajú vyjadriť aj analyticky, to jest osobitným slovom. Za pleonazmus, a teda za štylistickú chybu sa niekedy musí pokladať to, ak sa ten istý alebo príbuzný význam vyjadrí odrazu dvoma prostriedkami. Napríklad na vyjadrenie komparatívu je naporúdzi aj prípona, aj osobitné slovo. Ako neúsporné hodnotíme to, keď sa obidva tieto prostriedky kumulujú, napríklad: *dosť dlhšia deklarácia; čoraz viacej smutnejší; všetci sú viacej zdvorilejší a milší.* Všetky príklady sa vyskytli v hromadných komunikačných prostriedkoch, a nie raz. Sú to typické verbalizmy v nerevidovaných spontánnych prejavoch. Mohli by sa upraviť tým spôsobom, že by sa niektorý z výrazov vynechal, napríklad: *dlhšia deklarácia* (alebo *dosť dlhá deklarácia); čoraz smutnejší* (alebo *viacej a viacej smutný); všetci sú zdvorilejší a milší* (alebo *viacej zdvorilí a milí).* Žiaľ, vo všetkých prípadoch ide ani nie tak o chyby vyplývajúce z nevedomosti, ako o nedopatrenia súvisiace s pracovnou ľahostajnosťou autorov textov.

Kvalifikovať text alebo výpoveď ako verbalistický útvar znamená negatívne hodnotiť jazykový prejav: verbalistické, pleonastické konštrukcie stoja proti funkcii jazyka — podávajú síce informácie, no dosť zdĺhavo a nákladne. Násobenie, rozvíjanie alebo rozširovanie výrazu musí byť funkčné. Jazyk je totiž dorozumievací prostriedok ľudí, ktorý má svoju základnú funkciu plniť pohotovo a presne. Ak je v rozpore s pojmami „pohotovo" a „presne", plní niektorú zo svojich ďal-

ších funkcií. No autorovi prejavu musí byť vždy jasná funkcia, cieľ a zámer. A tak potom aj takzvané pleonastické vyjadrovanie môže byť jeho pozitívnou črtou. Kým však ide iba o prosté dorozumievanie, zatiaľ všetko nadbytočné je negatívne a chybné.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Zdvojené spoluhlásky II

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ĽUBOMÍR KRÁĽ

Zdvojené spoluhlásky sa v spisovnej slovenčine vyslovujú na morfematických hraniciach, a to vnútri nezložených slov, v zložených slovách (kompozitách) na hranici slovných základov a medzi slovami (na hraniciach slov), ak medzi nimi nie je prestávka. Vnútri slova sa zdvojené spoluhlásky zásadne vyskytujú pri stretaní dvoch (nie viacerých spoluhlások. Vnútri slova v skupinách troch a viacerých spolu- a základu slova sa zdvojené spoluhlásky vyslovujú aj v skupine viacerých spoluhlások. Vnútri slova v skupinách troch a viacerých spoluhlások nastávajú rozličné zjednodušenia (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 41 n; Pravidlá, 1971, s. 29).

O výslovnosti zdvojených (tzv. kopulovaných spoluhlások, porov. Kráľ, 1975, s. 148 n.) v spisovnej slovenčine možno formulovať tieto pravidlá:

1. V spisovnej slovenčine sa zdvojené spoluhlásky vyslovujú na hranici morfém a na hranici slov, keď sa stretnú dve rovnaké spoluhlásky, alebo spoluhlásky, ktoré sa odlišujú iba znelosťou (z fonetického hľadiska je výnimkou pár *h — ch*). Takto vzniknuté spoluhlásky sa vyslovujú rovnako vo všetkých pozíciách: na hranici koreňa (základu) slova a prípony, na hranici koreňa (základu) slova a predpony, v zložených slovách i medzi slovami. Píšeme: *nižší, nižšie, vyšší, vyššie, denník, denne, denno-denne, dennica, čalúnnik* (iné je *čalúnik*), *jednostrannosť, mäkký, zákonný, zákonne, suverénny; zlomme, chyťte, poďte; odtade, oddych, naddvihnúť, preddomie, poddajný, poddaný,*

subpolárny, bezzubý, bezsemenný, rázsocha, rozsúdiť, rozzúriť; desaťtisíc, päťtisíc, päťdesiat, päťdejstvový, pollitrový, bohchráň; mám málo, nad tunelom, pár rokov, pol litra, kôň neťahá, voz stojí, chlap beží, dub padá, voľ ľudskosť atď. Vyslovujeme: [ňi>ší, ňi>šje, vi>šje, ďe>ňík, me>kí; zlo>me, xi>ťe; o>taďe, su>polárni, be>zubí, ďesa>ťisíc, pe>ďesiat, bo>xráň], resp. vo vyššom štýle [mä>kí, pä>ďesiat]. (V ďalšom texte varianty s [ä] neuvádzame.) Na hraniciach slov pri stretnutí dvoch spoluhlások tohto typu vyslovuje sa tiež zdvojená spoluhláska, takže by sme ich mali foneticky zapisovať takto: [má>málo, na>tunelom]. Kvôli jednotnosti (čiže aj s ohľadom na výslovnosť iných spoluhláskových skupín medzi slovami) a aj preto, aby sme uľahčili čitateľnosť fonetického záznamu, budeme ich zapisovať takto: [mám‿málo, nat‿tunelom].

Výskyt zdvojených spoluhlások v slovách typu *Anne, panne, zákonne* možno vysvetľovať ako výsledok asimilácie (zmäkčenia) dvoch spoluhlások pred samohláskou *e*.

Zdvojené spoluhlásky vyslovujeme aj v cudzích slovách *citissimo, commodo, Edda, grandezza, larghetto, manna, Mekka, motto, netto* atď. Vyslovujeme teda [čiti>simo, co>módo, e>da, grande>ca, large>to, ma>na, me>ka, mo>to, ne>to] atď. V slovách *erráta, espresso, marrizmus* vyslovujeme jednoduché spoluhlásky, t. j. [eráta, espreso, marizmus].

Ak sa však stretnú dve *j*, prvé *j* sa spodobuje na [j̩] (Kráľ, 1974, s. 260), takže slová a spojenia ako *dvojjediný, dvojjazyčný, zavolaj Jana* a pod. vyslovujeme [dvoj̩jeďiní, dvoj̩jaziční, zavolaj̩‿jana] atď.

Zdvojená spoluhláska sa vnútri slova zvyčajne nevyslovuje v skupine troch spoluhlások, hoci sa stretnú dve rovnaké spoluhlásky alebo spoluhlásky, ktoré sa odlišujú iba znelosťou. Slová ako *pusťte, odpusťte, víťazstvo, francúzsky* a pod. vyslovujeme [pusťe, otpusťe, víťastvo, francúski] (porov. Pravidlá, 1971, s. 29).

Niektoré slová sa už podľa zjednodušenej výslovnosti aj píšu. To sú slová *ruský, saský, novoveský, alsaský, rakúsky*. Zdvojené *ň* sa nepíše a nevyslovuje v slovách *baník, banícky, straník, stranícky, boženík, bubeník*.

Takéto zjednodušenie nastáva v skupine viac ako dvoch spoluhlások aj na začiatku slova, t. j. na hranici predpony a koreňa (základu) slova. Píšeme *rozskočiť, rozstrekovať, rozstreliť, rozstrihnúť, rozstup*, ale vyslovujeme [roskočiť, rostrekovať, rostreľiť, rostrihnúť, rostup].

Zjednodušenie nastáva aj vtedy, keď ním vznikne homonymum, ako je v prípadoch *rozstrieť — roztrieť, rozstaviť — roztaviť* (častejšie je *rozostrieť, rozostaviť*), *rozspomínať (sa) — rozpomínať (sa)*. Vyslovujeme iba [rostrieť, rostaviť, rospomínať], nie [ro>strieť, ro>staviť, ro>spomínať].*

Zdvojená spoluhláska sa však vyslovuje vtedy, keď predchádza pred slabičnou spoluhláskou, napr. v slovách *rozsrdiť, rozslziť, rozsršať sa.* Vyslovujeme [ro>sr̥ďiť, ro>sl̥ziť, ro>sr̥šať sa]. V týchto slovách je totiž slabičné [r̥, l̥], takže po dvoch spoluhláskach nasleduje (spolu) hláska so samohláskovou funkciou. Zdvojená spoluhláska sa vyslovuje aj v slove *obpliesť* (nasleduje *l*) a v slove *markgróf.* Vyslovuje sa [o>pľ̥iesť, mar>gróf].

2. Zdvojená (kopulovaná) spoluhláska sa v niektorých prípadoch vyslovuje vtedy, keď sa na hraniciach morfém (alebo slov) stretne niektorá zo spoluhlások *t, d, ť, ď* so sykavou úžinovou alebo záverovou (polozáverovou) spoluhláskou *s, z, š, ž, c, dz, č, dž.* Takto vzniká zdvojená polozáverová spoluhláska, ktorej svetlosť *(c, dz)* alebo temnosť *(č, dž)* závisí od toho, či na druhom mieste v skupine bola svetlá *(s, z, c, dz)* alebo temná *(š, ž, č, dž)* sykavá spoluhláska. Rozlišujeme niekoľko prípadov:

a) Takáto zdvojená spoluhláska sa vždy vyslovuje na hraniciach koreňa (základu) slova a prípony, ako je to napr. v slovách *dvadsať, tridsať, štyridsať, radšej, splytčieť, švédčina, plytčina, škodca, vodca, rozhodca, porotca, platca, dobytčí, všetci, vysvedčenie;* podobne (okrem prvého pádu jednotného čísla) v tvaroch slov ako *vedec, chodec, ježatec, nadutec, pokrytec, štetec, zajatec* (t. j. *vedca, vedcovi, vedci ..., štetca, štetce, štetcov ...).* Vyslovujeme teda [dva>cať, tri>cať, štyri>cať, ra>čej, fše>ci, visve>čeňje, ve>ca, ve>covi, ve>ci, šťe>ca, šťe>ce, šťe>cou̯] atď. Zdvojené spoluhlásky sa vyslovujú aj v slovách *žltší, tvrdší, tvrdšie, hrdší, hrdšie,* lebo aj tu pred skupinou *tš, dš* predchádza slabičná hláska. So zdvojenou spoluhláskou sa vyslovujú aj názvy obcí *Bytča, Čadca,* hoci tu je už tvaroslovná hranica zastretá.

V priezvisku *Hodža* vyslovujeme zdvojené [ǯ]: [ho>ǯa].

Dvojaká je výslovnosť slova *srdce.* Vyslovuje sa [sr̥ce] i [sr̥>ce]. V neutrálnom a vo vyššom štýle spisovnej výslovnosti sa žiada výslovnosť [sr̥>ce]. Vychádza zo skutočnosti, že predchádza slabičná (vokalická) hláska. Podobne sa vyslovujú aj odvodené slová *srdcový, osrdcovník* a slovo *brdce* [br̥>ce].

V číslovkách sa zdvojená spoluhláska veľmi často zjednodušuje. Ak by sme rešpektovali iba frekvenciu zdvojenej a zjednodušenej výslovnosti príslušných spoluhlások v číslovkách, mali by sme vlastne v neutrálnom štýle spisovnej výslovnosti pripustiť výslovnosť [dvacať, tricať, štyricať, peďesiat, ďeväďesiat], ba dokonca aj [peťisíc, ďesaťisíc] atď. Zjednodušovanie tu zrejme súvisí s vyššou frekvenciou týchto slov v hovorovom štýle a s prenášaním nárečovej výslovnosti do spisovného jazyka. V spisovnej slovenčine (vo vyššom i v neutrálnom

štýle) sa žiada výslovnosť so zdvojenou spoluhláskou: [dva>cať, tri>cať, ... ďeve>ďesjať, pe>ťisíc, ďesa>ťisíc].

b) Ak sa na hranici predpony a koreňa (základu) slova a na hranici slovných základov v zložených slovách vyskytne medzi dvoma samohláskami niektorá zo spoluhlások *t, d, ť, ď* pred polozáverovou spoluhláskou *(c, dz, č, dž)*, vyslovuje sa alebo zdvojená spoluhláska bez zmeny artikulačného miesta počas výslovnosti (tzv. tesné spojenie), alebo zdvojená spoluhláska so zmenou artikulačného miesta (tzv. voľné spojenie; Kráľ, 1975, s. 151—2). Kvôli zjednodušeniu nebudeme v transkripcii rozlišovať tieto dva typy výslovnosti zdvojených spoluhlások vnútri nezloženého a zloženého slova (kompozita). Budeme ich zapisovať znakom na transkripciu zdvojených spoluhlások (>t, >c, >s) atď. Slová *desaťciferný, nadčelný, odcestovať, odcudziť, odčerpať, odčiniť, odčítať, päťciferný, päťčiarkový, podčiarknuť, podceňovať, predčítavať* a pod. vyslovujeme [ďesa>ciferní, na>čelní, o>cestovať, o>čerpať, pe>ciferní, pe>čiarkoví] atď. V tejto pozícii sa v niektorých prípadoch vyslovuje zdvojená spoluhláska aj v skupine viac ako dvoch spoluhlások, napr. v slovách *desaťčlenný, desaťčlánkový, odčleniť:* [ďesa>čle>ní, o>čleňiť], t. j. v skupine záverová spoluhláska — polozáverová spoluhláska — spoluhláska *l, ľ*.

Aj výslovnosť spoluhlások vznikajúcich na hraniciach slov, ktoré sa vo výslovnosti neoddelili prestávkou, možno charakterizovať ako tzv. voľné spojenie, no jestvuje aj taký variant výslovnosti, v ktorom sa okrem znelostného spodobenia zmena (asimilácia) prejavuje vlastne iba v značnom oslabení alebo v úplnom zániku explozívneho šumu prvej spoluhlásky a ostatné javy spodobovania sú veľmi oslabené. Tento typ voľného spojenia (je to typické medzislovné spojenie) budeme zásadne transkribovať písmenami príslušnej znelej alebo neznelej spoluhlásky (podľa výsledku znelostného spodobenia) s oblúčikom na označenie tzv. viazanej výslovnosti. Slovné spojenia *pod cestou, utrieť čelo, choď čakať, umyť džbán* a pod. zapisujeme takto: [pot‿cestou, utrieť‿čelo, xoť‿čakať, umiď‿ǯbán]. Túto zásadu fonetického zápisu slovných spojení dodržiavame aj pri stretnutí iných hlások.

(Pokračovanie)

---

* Poznámka redakcie: V prípadoch typu *pusťte, rozskočiť, rozstrieť* možno s prihliadnutím na štýlovú diferenciáciu uvažovať aj o nezjednodušenej výslovnosti.

Spoluhláskové skupiny a fonologické protiklady

JÁN SABOL

Výstavba spoluhláskových skupín nie je náhodná, odrážajú sa v nej isté zákonitosti radenia hlások podľa ich vlastností, vyplývajúcich z ich artikulačnej a akustickej podstaty, ale aj z ich systémového, fonologického zaradenia. Spoluhláskové skupiny sa v jazyku utvorili jednak podľa zásady „najmenšej námahy" rečových orgánov pri ich tvorení, ale zároveň vznikali na pozadí systémovo vynútených jazykových zmien; cez ne a s nimi sa utvárali nové jazykové, a teda aj kombinačné osobitosti príslušnej jazykovej sústavy až po jej dnešný dynamický stav.

Už sme uviedli (pozri KS, *9*, 1975, s. 110—113), že v spisovnej slovenčine sa vyskytujú štvorčlenné a dvojčlenné spoluhláskové skupiny a že ich najcitlivejším miestom je koncová pozícia v slove. Najvyššie, štvorčlenné, spoluhláskové zoskupenia sa v našom jazyku na tomto mieste dokonca vylučujú.

Aké je frekvenčné zaťaženie konkrétnych spoluhláskových skupín v spisovnej slovenčine?

Štvorčlenné spoluhláskové skupiny sa na začiatku slova viažu na predponu *vz-* (resp. na jej fonetický variant *fs-*), vnútri slova zasa na produktívnu slovotvornú príponu *-stvo*. Najtypickejšími štvorčlennými skupinami spoluhlások (uvádzame ich podľa výslovnosti) sú *-nstv-, -rstv-, -ľstv-, -mstv-, šstv-* (Sabol, 1969, s. 32).

Trojčlenné spoluhláskové skupiny sa vyskytujú vo všetkých troch pozíciách slova (na začiatku slova, medzi dvoma nositeľmi slabičnosti, na konci slova); najviac vnútri slova, menej na jeho začiatku, úplne okrajovo v koncovom postavení. Na začiatku slova sú najčastejšie spojenia: *str-, spr-, fst-* (graficky *vst-/vzt-), skr-, vzd-, zdr-, skl-, vžd-, skľ-;* vnútri slova: *-str-, -nsk-, -stn-, -rsk-, -spr-;* na konci slova sa vyskytuje len niekoľko zoskupení, najvyššiu frekvenciu má z nich *-jsť* (prípadne jeho fonetický variant *-jzď*), ostatné sú veľmi zriedkavé a vyskytujú sa v podstate len v cudzích slovách (Sabol, 1969 a, s. 139—145).

Pri dvojčlenných spoluhláskových skupinách sú dôležité kombinácie so sonórnymi spoluhláskami *(m, n, ň, l, ľ, r, j)*. Systém spisovnej slovenčiny vylučuje v postavení na absolútnom začiatku slova kombináciu sonóra + iná spoluhláska. Zopár osihotených výrazov typu *rty, lkať* nenarúša túto zákonitosť; ide o slová prevzaté z češtiny, v ktorej je toto zoskupenie bežné, s príznakovým štylistickým využitím (sú to poetizmy a knižné výrazy). Podobne ani „zrkadlová", koncová pozícia slova nepripúšťa kombináciu spoluhláska + sonóra (na rozdiel od

češtiny alebo iných jazykov; porov. české slová *vítr, sedm, padl* atď. proti slovenským *vietor, sedem, padol).*

V kombinácii dvoch sonór sú v spisovnej slovenčine na začiatku slova iba také prípady, keď sa na prvom mieste vyskytuje spoluhláska *m (mráz, mlieko, mladý, mnoho).* Táto skutočnosť môže — okrem iného — súvisieť aj s nižšou „sonoritou" tohto konsonantu, najmä v porovnaní so spoluhláskami *r* a *l* (pozri Hála, 1956, s. 31—32). Medzi nositeľmi slabičnosti je takáto frekvenčná postupnosť dvoch sonórnych spoluhlások: *-rn- -mn-, -rň-, -nn-, -jn-, -ln-, -jň-.* Tieto spoluhláskové skupiny sú najčastejšie pri tvorení adjektív a adverbií (porov. *cenný, vern-e).* Na konci slova sa kombinácie dvoch sonór vyskytujú len veľmi zriedka: *-jn* (napr. v slove *kombajn), -lm (film), -rň (čerň);* ide takmer výlučne o slová cudzieho pôvodu (Sabol, 1969 b).

Dvojčlenné zoskupenia nesonórnych (šumových) spoluhlások a sonór sú veľmi časté. Na začiatku slova sú typické tieto skupiny: *pr-, kr-, tr-, sl-, hl-, vr-, hr-, dr-, br-, zm-;* vnútri slova: *-dn-, -br-, -pr-, -ľk-, -nk-, -tr-, -sl-, -dň-, -sť-;* na konci slova sú aj tieto kombinácie dosť vzácne a vyskytujú sa v najmenšom počte prípadov (ide napr. o skupiny *-nt, -rt, -rs, -rš, -lt* — poväčšine v slovách cudzieho pôvodu). Ako sme už uviedli, systém spisovnej slovenčiny pripúšťa v postavení na začiatku slova len poradie šumová spoluhláska + sonóra *(kríl),* na konci slova opačne: sonóra + šumová spoluhláska *(park).* Zmena tohto poradia by znamenala zvýraznenie príznaku vokálnosti sonórnej spoluhlásky, čím by vznikla nová slabika (Pauliny, 1968, s. 43). Miesto slabičného rozhrania je totiž v týchto pozíciách slova jednoznačné. V postavení medzi dvoma nositeľmi slabičnosti je — podľa očakávania — najväčšia variácia týchto spoluhláskových kombinácií (porov. napr. *mokrý — morka).* Je zaujímavé, že aj v tejto pozícii, podobne ako na začiatku slova (tu je to však výlučné poradie), prevláda zoskupenie šumová spoluhláska + sonóra. „Kombinačný návyk" z postavenia na začiatku slova akoby sa prenášal aj do postavenia medzi dvoma nositeľmi slabičnosti. Možnosť výskytu zoskupenia spoluhlások v poradí sonóra + šumový konsonant je v tejto pozícii daná slabičným rozhraním medzi obidvoma spoluhláskami (Sabol, 1970, s. 142).

V dvojčlenných kombináciách nesonórnych, šumových spoluhlások je toto frekvenčné poradie na začiatku slova: *st-, sv-, kt-, sp-, fš-, dv-, sk-, tv-, zv-, sť-;* vnútri slova: *-st-, -sť-, -tk-, -sk-, -čk-, -šť-, -šk-, -ck-;* na konci slova: *-sť, -zď, -šť, -cť* (Sabol, 1971, s. 53—57). Z dvojčlenných spoluhláskových skupín je kombinácia dvoch šumových spoluhlások na konci slova najčastejšia a slovenčine najbližšia. Celkove však je aj toto zoskupenie spoluhlások v koncovej pozícii slova v porovnaní s ostatnými dvoma postaveniami v slove najmenej frekventované a najmenej pestré. V skupinách dvoch šumových spoluhlások je v spisovnej

slovenčine oveľa prirodzenejšie poradie frikatíva + okluzíva (úžinová + záverová spoluhláska) než naopak, a to vo všetkých troch skúmaných postaveniach v rámci slova.

Rozbor spoluhláskových skupín zároveň ponúka možnosti sledovať fonologické protiklady, v ktorých konsonanty navzájom stoja. Kombinačné zákonitosti slovenčiny nedovoľujú uplatniť v spoluhláskových skupinách všetky fonologické protiklady. Tak napr. nemôže v spoluhláskovej skupine stáť vedľa seba znelá a neznelá šumová spoluhláska (alebo naopak), pretože vlastnosť (ne)znelosti pri takomto zoskupovaní konsonantov sa neutralizuje, zastiera. Istú výnimku tu tvorí spoluhláska *v* (podrobne o nej pozri Kráľ, 1974), ktorá sa v tejto kombinácii foném správa ako sonóra, môže sa teda v rámci slova (okrem osihotených prípadov) pred ňou vyskytnúť znelá aj neznelá šumová spoluhláska *(dvor — tvor)*. Alebo iný príklad: v konsonantických skupinách nemôžu stáť spoluhlásky *t, d, ť, ď* pred sykavkami, pretože sa tu neutralizuje protiklad nesykavosť — sykavosť. Z povedaného vyplýva, že v konečnom ustrojení spoluhláskové skupina má len také konsonanty, ktorých vlastnosti sa v príslušnom kontexte neneutralizujú.

Spontánna „snaha" jazykového systému po dobrom komunikačnom uspôsobení sa prejavuje aj pri utváraní spoluhláskových skupín; ide o tendenciu využiť väčšie zvukové rozdiely medzi spoluhláskami zúčastnenými na výstavbe týchto skupín. Pri konsonantoch je najviditeľnejší rozdiel medzi sonórnymi spoluhláskami a nesonórami (šumovými spoluhláskami); je teda zákonité, že sa tento protiklad v konsonantických zoskupeniach využíva veľmi často. Vyplýva to z protikladu vokálnosť — nevokálnosť (o fonologických protikladoch v spisovnej slovenčine pozri Pauliny, op. cit., s. 51—66). Okrem tejto opozície sa pri výstavbe spoluhláskových skupín využíva najčastejšie protiklad úžinovosť — záverovosť.

V najfrekventovanejších typoch štvorčlenných spoluhláskových skupín kontrastujú fonémy svojimi vlastnosťami v takomto poradí: vokálnosť — nevokálnosť, úžinovosť — záverovosť, záverovosť — úžinovosť (ide o skupiny typu *nstv, rstv, ľstv;* tu najprv kontrastuje sonóra s nasledujúcou nesonórou, ďalej úžinová šumová spoluhláska so záverovou a nakoniec záverová šumová spoluhláska s úžinovou). V trojčlenných skupinách spoluhlások je najčastejší takýto sled kontrastujúcich vlastností: úžinovosť — záverovosť a nevokálnosť — vokálnosť (ide o zoskupenia typu *str, spr, skr, zdr, skl,* teda o súvislé poradie úžinovej šumovej spoluhlásky, záverovej šumovej spoluhlásky a sonóry). Protiklad nevokálnosť — vokálnosť sa ďalej uplatňuje vo veľmi „obľúbených" zoskupeniach šumovej a sonórnej spoluhlásky v dvojčlenných konsonantických skupinách, protiklad úžinovosť — záverovosť (oveľa častejšie v tomto poradí než naopak, ako sme uviedli) sa zasa

ako najčastejší využíva pri kombináciách dvoch šumových spoluhlások. Ostatné fonologické protiklady spoluhlások (napr. kompaktnosť — difúznosť, ostrosť — tuposť) sa na vykreslenie kontrastu konsonantov v spoluhláskových skupinách využívajú zriedkavejšie.

Zvuková exkluzívnosť, nápadnosť, frekvenčná okrajovosť istej spoluhláskovej skupiny sa môže v jazyku využiť ako „vonkajší" signál expresívnosti slova (Pauliny, ibid., s. 87). Podrobnejšie sa k tejto otázke vrátime v osobitnom príspevku.

Ak si na záver týchto poznámok premietneme zaradenie spoluhláskovej skupiny do zvukového „kontextu" slova a slabiky, ukáže sa, že táto skupina ako celok kontrastuje so susedným vokálom protikladom konsonantnosť — nekonsonantnosť. Aj slabiky so spoluhláskovými skupinami „sú dané v základe kontrastom spoluhláskovej a samohláskovej zložky" (Pauliny, ibid., s. 42). V tomto zmysle sa protiklad spoluhláskovej skupiny a susedného vokálu zlieva do najvšeobecnejšieho protikladu zvukovej sústavy jazyka: spoluhláska — samohláska.

Z rozboru zároveň vychodí známy fakt „obojživelnosti" sonórnych spoluhlások. Ich samohláskovosť, resp. spoluhláskovosť sa vždy vníma na pozadí najbližšieho zvukového okolia. Z toho vyplývajú svojrázne kombinačné, distribučné, frekvenčné a funkčné osobitosti týchto spoluhlások, a teda aj ich jednoznačné zaťaženie pri výstavbe spoluhláskových skupín.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

HÁLA, B.: Slabika, její podstata a vývoj. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1956. 107 s.

KRÁĽ, Á.: Spoluhláska v a jej varianty. KS, *8,* 1974, s. 292—296, 338—343.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.

SABOL, J.: Štvorčlenné konsonantické skupiny v slovenčine. Slovenská reč, *34,* 1969, s. 30—33.

SABOL, J.: Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník 2. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969 a, s. 129—149.

SABOL, J.: Kombinácie dvoch sonór v slovenčine. Slovenská reč, *34,* 1969 b, s. 326—331.

SABOL, J.: Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine. Jazykovedný časopis, *21,* 1970, s. 139—153.

SABOL, J.: Combinations of Two Non-Sonorous Consonants in Literary Slovak. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 3. Prešov Studies in Linguistics. Red. E. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 45—62.

Ľudová etymológia a toponomastika

(Dokončenie)

VLADO UHLÁR

Radobica (nárečovo *Rádobica)* je malá obec pri Veľkých Uherciach a Oslanoch. Spomína sa prvý raz r. 1324, preto Radobičania vlani oslavovali 650. výročie trvania obce, hoci obec je isto staršia. Ľudová alebo skôr naivná etymológia, ktorá spája výklad tohto miestneho názvu s povrávkou humorného rázu *(mali radi byca* čiže *býka),* neuspokojuje ani záujemcov z ľudových vrstiev. Vedecký výklad vychodí zo zloženého osobného mena *Radovít* (jestvuje aj starý zápis obce *Radovica)* alebo *Radobyt,* z ktorých vznikol starší typ prisvojovacieho prídavného mena *Radovít-ia* (ves) > *Radovica,* prípadne *Radobyt-ia (ves)* > *Radobyca* > *Radobica,* čo značí, že je to Radovítova alebo Radobýtova dedina. Takýto slovotvorný postup sa uplatnil aj v iných miestnych názvoch Topoľčianskeho okresu, napr. *Timoradza* (Timoradova ves), *Neporadza* (Neporadova ves), potom *Prievidza* (Previdova ves),[6] prípadne aj *Drahožica* vo Veľkých Uherciach (Drahožitova ves, potom iba potok a dolina).

Oslany boli v 13. storočí samostatným španstvom (župou), potom mestečkom a sídlom okresu Tekovskej stolice vysunutým do povodia Nitry (do r. 1922). Naivnou etymológiou je výklad, že Oslany vznikli na mieste, kde boli veľké lány ovsa *(‚ovsa lány')* a z tohto spojenia vraj (skrátením a úpravou) vznikol názov bývalého mestečka. Inou výslovne naivnou etymológiou je výklad, že Oslany majú meno z pôvodného názvu *Oslavany* a označovali mesto slávnych ľudí, ktorí si zaslúžia, aby sa oslávili a oslavovali. Je celkom možné, že takýto výklad je iba prevzatý zo starších domácich zdrojov na retušovanie nelichotivého, ba pohŕdavého a ohováračského postupu pri hodnotení mestečka (podľa názvu) okolitými dedinčanmi.

Ani toponomastika nie je pri výklade názvu *Oslany* bez ťažkostí. V jeho základe je alebo podstatné meno *osla/oslička,* kameň na brúsenie kosy, alebo slovo *osol* (zviera). Podľa systému obyvateľských názvov možno ho vyložiť tak, že označuje ľudí bývajúcich na mieste s hoj-

[6] Popri výklade miestneho názvu *Prievidza* z osob. mena *Přěvid* sa zavše stretáme aj so starším výkladom z tvaru *Prievidžany* (r. 1113 *Preuigan).* Ten vychodí z toho, že ľudia, ktorí zo svojej osady dobre vidia, môžu previdieť (cez hory vraj dokonca do Turca, čo je, pravdaže, pochybené).

ným výskytom osiel, resp. materiálu na ich výrobu,[7] prípadne že sa z istých dôvodov to miesto nazývalo *Osla.* (Stojí za zmienku, že v susedných Veľkých Uherciach je *Oslí vrch,* ako sa viac ráz píše r. 1825, v súčasnosti *Oselný vrch.)* To by bol názov zaraďujúci sa do systému obyvateľských názvov takéhoto typu, utvorených príponou *-any;* také sú napr. *Rybany* (ľudia bývajúci na mieste, kde je hojnosť rýb), *Brodzany* (obyvatelia pri brode), *Vysočany* (bývajúci na mieste s vysokou polohou), *Brezany* (bývajúci v brezinách, prípadne spracúvajúci brezové drevo na decht), *Podlužany* (bývajúci pod luhom, mokrým lesom v povodí rieky).

Lenže ak v susedstve povyše Oslian sú *Čereňany* a *Bystričany* a poniže *Kršteňany, Šimonovany* a potom veľa ďalších miestnych názvov v tejto časti horného Ponitria utvorených príponou *-any,* napr. *Chynorany, Bošany, Bedzany, Pečeňany, Borčany,* a to zväčša a nepochybne z osobných mien, je možný aj výklad, že i v tomto prípade je základom miestneho názvu osobné meno *Osol.* (Možno upozorniť aj na priezvisko *Oslej.)* Nedostatok starších zápisov v listinách (prvý je z r. 1524: *Ivanka de Ozlan)* a inej pevnejšej opory posúva aj odborný výklad do polohy vedecky formulovanej pravdepodobnosti. Nemožno sa potom čudovať, že v tomto prípade má takú živnú pôdu ľudová i naivná etymológia.

Žiada sa ešte poznamenať, že podľa systému týchto názvov (porov. *Kostoľany)* by sa malo písať *Osľany* s mäkkým *ľ,* ale úradné to nie je tak.

Kršteňany. Dvoje Krštenian sa spomína v súvislosti so Skačanmi a Bielicami r. 1271. Ľahkou a humornou ľudovou etymológiou je výklad, že pochádzajú od slova *krštenie;* je to vraj dedinka, kde bývalo veľa krstení, odkiaľ radi chodili na krstenia do susedných obcí, čo sa však mohlo povedať o každej obci najmä v dávnejšej minulosti, keď sa v rodinách rodilo (ale aj umieralo) veľa detí.

Vedecké úsilie vykladať obyvateľské meno so sufixom *-any* zo všeobecných podstatných mien išlo tak ďaleko, že sa základ názvu tejto obce hľadal v poraste tŕstia. Názov obce vraj pôvodne znel *Trsťany* — súvisí s prídavným menom *trstený* (ako je na Orave *Trstená* a v Lip-

---

[7] Ak by pri pomenovaní osady bolo bývalo prvotným zamestnanecké meno (výrobcov osiel alebo prievozníkov, ktorí vo veľkom dochovávali osly na prepravu tovaru, teda osliarov), očakávali by sme názov v príslušnom tvare, teda *Osliare,* porov. *Žemliare, Štitáre, Dechtáre, Tuháre,* ale aj *Psiare, Rybáre* a iné podobné.

Zviera *osol* (podobne aj *kôň)* bolo vzácne a teda aj osobné meno *Osol* (obdobne *Koňa)* nebolo časté.

tove *Trstené).* Starší tvar bol vraj *Tršťany* a začiatočné *t-* sa iba asimilovalo na *k-*.[8] Z príd. mena *trstený* (porov. názov vrchu *Trstený* a doliny *Trstená* vo Veľkých Uherciach) by bolo možné vyložiť aj obyvateľský názov miesta *Trsteňany* (ľudia bývajúci na mieste s príznačným porastom trstiny) a na základe dosť častej zmeny *trsť->kršt-* i názov *Kršteňany.* Ak však vychodíme z veľkého rozšírenia názvov tohto typu v hornom Ponitrí aj na okolí Malých a Veľkých Krštenian, pre ktoré sú takéto starobylé názvy typické (obdobný hojný výskyt je v Šariši na východnom Slovensku), možno vysloviť veľmi pravdepodobný predpoklad, že základom tohto názvu je osobné latinské meno *Kristián* v domácej slovenskej úprave *Kršťän, Kršten.* (Porov. aj názov obce *Kršťanová,* pôv. *Kršťanova Ves* v povodí Nitrice, dnes súčasť obce *Kostolná Ves* — spomína sa r. 1329, r. 1343: *Christinensis* a *Christinenfalva.*)

Skačany. Ľudová etymológia dáva názov do súvislosti so slovesom *skácať* (spis. *skákať).* Požiadavka vedeckého výkladu spájať miestne názvy na *-any* so všeobecnými menami, čo je v zásade správne,[9] viedla k výkladu, že v základe názvu je maďarské slovo *káka* „tŕstie" i „pálka". No poznanie historických i miestnych súvislostí nedovoľuje uznať takýto výklad. Obec je v starej sídelnej oblasti. Spomína sa síce až r. 1271, ale s odvolaním na časy kráľa Ladislava v 11. storočí, ktorý jej majetkami obdaril cirkev (biskupa). Pri nej je obec *Hradište* so starým hradiskom i včasnofeudálnym predrománskym kostolom s radovým pohrebiskom nepochybne spred r. 1100. Leží na suchom pravom brehu rieky Nitrice (tŕstie rastie na mokrých, močaristých miestach). Typ názvu sa zaraďuje medzi hojné názvy slovanského pôvodu so sufixom *-any.* Právom ho možno spájať s osobným menom *Kača* (doloženým napr. i v prvej zoborskej listine z r. 1111, v ktorej sú mená *Una, Bača,* špan *Buken* a jeho synovia *Deda, Kača,* potom *Peňat, Sejan, Zbyša, Jareslav, Batona).* Z častého predlož. spojenia z *Kačian,* v ktorom sa *z* pred *k* asimilovalo na *s,* vznikla podoba *Skačany.* (Obdobne zo spojenia *vo Psolovciach* vznikol názov *Obsolovce,* zo spojenia *vo Bdokovciach Obdokovce.)* Pri nedostatku priamych dokladov nemožno celkom zamietnuť ani prípadný výklad z osobného mena *Skok.*

Rajčany je menšia obec povyše Topoľčian. Ich názov nemožno spájať s rajčinami (paradajkami), a nie je odvodený ani od zemianskeho rodu Rajcsányiovcov. I tu možno vychodiť z osobného mena *Rajča, Rajko.* Medzi Slovákmi sa vyskytujú priezviská takéhoto znenia a

---

[8] SPAL, J.: Místní jména obyvatelská zakončená na -any. Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni. Jazyk a literatura I, 1958, s. 77.

[9] J. Spal, l. c., s. 72.

v starej češtine boli mená *Rájek, Rajka.* So zakončením *-ča, -čě* boli osobné mená *Bolča, Ľubča, Čača, Kača.* Nemožno však vylučovať, že základom tohto miestneho názvu je všeobecné podstatné meno *raj* v zdrobnenine *rajec,* ktoré sa v starých sídelných oblastiach častejšie vyskytuje ako chotárny názov. Podľa toho Rajčany ako obyvateľské meno označujú ľudí osadených na mieste nazývanom *Rajec (raj, rajec).* Menej pravdepodobným sa nám zdá výklad, že osadu založili ľudia pochodiaci z mestečka Rajca, teda Rajčania, z toho toponymizáciou názov dediny *Rajčany.*

Kolačno je obec, ktorej územie pôvodne patrilo do občiny Veľkých Uhriec a od r. 1271 bolo zviazané aj s jeho feudálnymi vlastníkmi až do zrušenia poddanstva r. 1848. V 14. storočí sa tu spomína opustená dedina *Kolačno,* pôvodne iba panský dvor. Názov je odvodený príponou *-no* zo základu *koláč,* preto ľudová etymológia spomína, že obec dostala meno preto, lebo tam radi pekávali a jedli koláče. V skutočnosti je takáto súvislosť iba vonkajšia. Pri tvorení názvu sa neupiatňovala predstava koláča, poživatiny pečenej z lepšej múky zamiesenej v mlieku (na rozdiel od chleba), ale motívom pomenovania bol tvar (základom je slovo *kolo, koleso).* Koláč mal pôvodne veľké rozmery, v prostriedku bol prázdny. Býval obradným pokrmom obetovaným pohanským bohom, potom významným darom alebo výslužkou po službe (nosil sa aj na palici ako batôžtek). Priestor, na ktorom vzniklo Kolačno, bol peknou okruhlinou, dolinkou v tvare kolesa, obkolesenou zo všetkých strán horami. Táto pekná poloha celkom pripomínala koleso (a koláč), takže vhodne motivovala miestny názov *Kolačno* (porov. s názvami *Krásno, Ráztočno, Brusno, Rudno, Pravno, Brezno, Brodno).* Prípona *-no* v miestnych názvoch označovala práve miesto, osadu, kým slovný základ ráz miesta na brode *Brodno;* osada v ráztoke vôd-ciest *Ráztočno* a pod.).

*

Zemianske etymológie žili u dôverčivých ľudí aj na hornom Ponitrí. Tieto etymológie sa týkajú predovšetkým názvov osád a dedín s príponou *-any.*

Iba *Šimonovany* (nárečovo *Šimlovany* i *Šimnovany),* teraz časť Partizánskeho, sa nazývajú podľa zemianskej rodiny *Simonyi,* ktorej posledný člen umrel až v súčasnosti v miestnom kaštieli. Zakladateľom rodiny a obce, prvý raz spomínanej r. 1260, bol istý *Simon, Šimon.*

Naproti tomu rod *Kosztolányi* má meno podľa Zemianskych Kostolian. Priezvisko s maďarskou koncovkou *-anyi* je odvodeným prídavným menom a znamená to čo naše *Kostoliansky.* V tomto prípade je celkom jasné, že najprv jestvovalo slovenské meno obce *Kostoľany* a

až neskoro po ňom vzniklo priezvisko rodiny, ktorá bola jej zemianskou vrchnosťou. Podobne rod *Brogányi* má názov podľa obce *Brodzany* (maďarský tvar *Brogyán),* rod *Rajcsányi* od *Rajčian, Bossányi* od *Bošian, Oszlányi* od *Oslian, Szkacsányi* od *Skačian* atď. Takého pôvodu sú nielen slovenské zemianske, ale aj nezemianske priezviská *Rakovský* (Rakovo v Turci), *Malobický* (vlastne *Malobytčiansky), Pružinský* (Pružina), *Malatinský* (Malatín v Liptove), *Naštický* (Naštice), *Pažitský* (Pažiť, Pažite), *Pečeňanský* (Pečeňany), *Prašický* (Prašice), *Šínsky* (Kšinná) a i.

Pravdaže, zemianske etymológie mali až do zániku feudalizmu a Uhorska vysokú vierohodnosť. Ešte nedávno som márne presviedčal istého občana z Leloviec, že názov ich obce je odvodený z osobného slovanského mena *Lela (Lel)* a že nevznikol podľa zemianskeho mena *Lelóczi,* lež práve naopak: zemianske meno vzniklo podľa tejto starej obce. (Lelovce sa spomínajú už r. 1271 ako vlastníctvo nitrianskej cirkvi, ktorá vtedy tvrdila, že ich má od čias kráľa Ladislava z konca 11. storočia.) Zo slovenskej podoby odpadnutím koncovky a vypadnutím *-v-* podľa hláskoslovných zákonitostí maďarčiny vznikla forma *Lelócz. Lelóczi* je toľko ako *Lelovský.*

O to ťažšie bolo spomínanému občanovi zmieriť sa s dokazovaním, že ani *Látkovce* nemajú meno podľa rodiny *Látkóczi,* ale z osobného mena *Vladk(o).* Už r. 1113 sa pri Trenčíne popri Nozdrkovciach spomínajú dve obce: *villa Latc,* čo znamená *(V)látkovce* (táto obec zanikla) a *villa Radsciz* čiže *Račice,* obdobne r. 1113 a r. 1249 *Račice* v doline Nitrice. Ale ak spomínaný občan viacej verí zemianskej etymológii ako výkladu podľa súčasného vedeckého výskumu, o to väčšmi sa jej pridržiavajú nositelia takýchto priezvisk, hoci viacerí k nim prišli iba úradným konaním, vplyvom účinne propagovanej maďarizácie priezvisk pred prvou svetovou vojnou.

Uviedli sme dosť dokladov, ktoré potvrdzujú, že toponomastika nie je iba vedou pre vedu, ale aj zdrojom potrebných poznatkov o minulosti rodného kraja a že šíri i vedomosti z oblasti osobných mien a priezvisk. Je našou povinnosťou šíriť aj takéto poznatky.

Ružomberok
ul. 5. apríla 1

Ks

DISKUSIE

O správnych podobách miestnych mien na -any

LADISLAV DVONČ

Medzi názvami obcí na Slovensku alebo aj ich časťami sú bohato zastúpené miestne názvy na *-any*, napr. *Čičmany, Sučany, Trsťany, Vojňany, Turany, Margecany, Krasňany* (1. obec na Kysuciach pri Varíne, 2. časť Bratislavy). Pôvodne to boli obyvateľské mená. Ich tvar je starý akuzatív prenesený do nominatívu (E. Jóna, Mená obyvateľov k novým miestnym názvom. Slovenská reč, *14,* 1948/49, s. 219, pozn. č. 7). Názvy na *-any* spolu s inými miestnymi názvami zachytáva Štatistický lexikón ČSSR 1965 (Praha, Státní statistické a evidenční vydavatelství 1966). Tieto názvy sú — spolu s príslušnými mužskými a ženskými obyvateľskými menami a prídavnými menami — aj v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka (red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 153—254). Treba konštatovať, že pri názvoch na *-any* sú niektoré nedostatky, ktoré by sa podľa našej mienky mali v najbližšom čase odstrániť.

Na prvom mieste sa treba zmieniť o podobe prípony *-any.* V súčasnej spisovnej slovenčine sa ustálila jednotná podoba takýchto názvov. V staršom spisovnom úze boli však napr. po perných spoluhláskach podoby s *-äny;* podobne bola po týchto spoluhláskach aj prípona *-än,* napr. *Rybäny, Slovány, zemän,* dnes *Rybany, Slovany, zeman* (Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 18). Podoba *-any* sa používa aj v názvoch z východného Slovenska, ktoré v miestnom úze (nárečí) vyznievajú na *-iany,* napr. *Lipany,* nárečové „Lipiany". Názor, podľa ktorého názvy na *-any* z celého územia Slovenska majú mať jednotnú podobu, a to práve s príponou *-any,* dôsledne a podľa nášho názoru aj správne uplatňoval B. Varsík (pozri jeho príspevok K zmenám miestnych názvov na Slovensku. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.—6. dec. 1967. Zborník materiálov. Red. V. Blanár — M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV 1968, s. 221). Podľa B. Varsika „každý kultúrny národ sa drží stanoviska, že úradné

miestne názvy majú byť na území celého národa v duchu spisovného jazyka".

Pri názvoch na *-any* sa dosiaľ stretáme s jednou neodôvodnenou výnimkou. Ide o názov *Ordzoviany*, v ktorom je namiesto prípony *-any* jej nárečový variant *-iany*. Podoba *Ordzoviany* je aj v najnovšom platnom súpise obcí (pozri opatrenie Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky č. 55S/1-441/1970 z 1. júna 1970, ktorým sa vyhlasuje úplný zoznam obcí tvoriacich jednotlivé okresy Slovenskej socialistickej republiky; publikované v Ústrednom vestníku Slovenskej socialistickej republiky, 1970, čiastka 8, s. 46—64). Táto podoba sa zaznačuje aj v Slovníku slovenského jazyka. Na nesprávnosť podoby *Ordzoviany* sa pritom upozornilo už r. 1940 v Slovenskom jazyku, *1*, 1940, s. 83. Tu sa hovorí, že písanie *Lipiany* (tento názov je už upravený na *Lipany*), *Ordzoviany* a pod. je priam tak nespisovné, ako *Rybäny, Slovány* a pod., takže v budúcnosti by sa malo písať *Lipany, Ordzovany* a pod. Možno sa jednako pýtať, či je takáto zmena nevyhnutná, keďže názov *Ordzoviany* sa už používa dlhší čas. E. Jóna (Na okraj Štatistického lexikonu ČSSR. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 254) vyslovuje mienku, že staré miestne názvy, ustálené dlhou tradíciou a dnes všeobecne známe, netreba meniť ani v takom prípade, keby sa zistila nejaká chyba v pomenovaní. Takéto staré miestne názvy môžu mať podľa neho aj nárečové zafarbenie, ak sa neprotiví základným zákonitostiam spisovného jazyka. Pri názve *Ordzoviany* nejde podľa nášho názoru o starý miestny názov, ustálený dlhou tradíciou a dnes všeobecne známy. Ide o názov pomerne málo známy, a tak odchýlka od podoby iných miestnych názvov na *-any* nie je nijako odôvodnená. Okrem toho ide tu o odchýlku pri odvodzovacej prípone. A práve tu nemožno pripúšťať odchýlky, resp. viaceré podoby; odvodzovacie prípony majú byť rovnaké pri všetkých názvoch (pozri náš príspevok Regionálny úzus a slovenské miestne názvy, cit. zb., s. 197).

Vyskytuje sa, pravda, aj názor, že by sme pri názvoch obcí z východného Slovenska mali ponechať, resp. znovu zaviesť podoby na *-iany*. Takéto návrhy predkladajú V. Uhlár (Z problematiky miestnych názvov a odvodených slov. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 155) a J. Štolc (Niekoľko kritických pripomienok o úprave obcí po roku 1945, cit. zborník, s. 233—234). Odôvodňuje sa to tým, že sa zavedením podôb na *-any* rozkolísala flexia (tvoria sa tvary gen. pl. *„Lipan"*, *„Parchovan"* namiesto *Lipian, Parchovian* a pod.) a že sú ťažkosti pri tvorení vzťahových prídavných mien a ženských obyvateľských mien, ďalej tým, že sa zavedením podôb *Lipany, Parchovany* odstránili dvojhláskové podoby (dvojhlásky, a najmä *ia*, patria k najcharakteristickejším znakom slovenčiny), ako aj tým, že používaním podôb na *-iany* by sa bol správne zachoval regionálny úzus. Túto argumentáciu

sme odmietli už v cit. štúdii na s. 197. Regionálny úzus nemožno podľa našej mienky uplatňovať pri odvodzovacích príponach, ktoré sa zreteľne uvedomujú ako osobitné morfematické jednotky.

J. Štolc sa v súvislosti s názvom *Ordzoviany* zmieňuje aj o tom, že pospisovnenie nárečových foriem *Parchoviany* a *Ordzoviany* by viedlo k utvoreniu foriem *Prchovany* a *(H)rdzovany* (s. 233). V tomto prípade ide o otázku podoby odvodzovacieho základu. Myslíme však, že podoba *Ordzov-* je už v dnešnom jazyku izolovaná; je to nový základ, pri ktorom sa nepociťuje súvislosť s nejakým iným slovom. Preto ani neprichádza do úvahy zmena podoby *Ordzoviany* na podobu *Hrdzovany* alebo na nejakú inú podobu. Odôvodnená je jedine zmena podoby *Ordzoviany* na *Ordzovany.*

Pri miestnych názvoch na *-any* sa vyskytuje ešte jeden nedostatok, ktorý sa týkal alternácie (striedania) pred touto príponou. V niektorých názvoch sa namiesto systémovo odôvodneného mäkkého *ľ* nesprávne používa spoluhláska *l.* Ide o názvy *Gbelany, Oslany, Selany, Sulany.* Na nesprávnosť podoby *Oslany* upozornil už Š. Koperdan (K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. Jazykovedné štúdie, 3, red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 99), podrobnejšie sa ňou zaoberal V. Uhlár (Z problematiky miestnych názvov a odvodených slov. Slovenská reč, *32,* 1967, s. 159). Na nesprávnosť podôb *Gbelany, Selany* a *Sulany* upozorňuje E. Jóna (Na okraj Štatistického lexikonu ČSSR. Slovenská reč, *33,* 1968, s. 254; podobu *Oslany* nespomína). Sám som už v cit. štúdii vyslovil svoje stanovisko, že v názve *Oslany* má byť mäkké *ľ,* že teda správna je jedine podoba *Osľany.* V cit. 6. diele Slovníka slovenského jazyka (s. 170) sa síce uvádza podoba *Gbeľany,* ale úradne ustanovená a dosiaľ platná je podoba *Gbelany* (je aj v cit. zozname názvov obcí, ktorý je publikovaný v Ústrednom vestníku SSR), takže tu treba znovu zopakovať požiadavku na zmenu podoby *Gbelany* na *Gbeľany.* Používanie podôb s *l* namiesto *ľ* súvisí podľa všetkého s nesprávnym používaním podôb s *l* namiesto *ľ* pri obyvateľských menách na *-an,* napr. *Visla — Vislan* (kodifikovaná Pravidlami, pozri v cit. 11. vyd. na s. 372), *Chile — Chilan* (Koperdan, s. 99), *Tula — Tulan, Podhalie — Podhalan, pueblo — pueblan* (L. Dvonč, K otázke spoluhlásky ľ v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *17,* 1966, s. 80).

S podobami miestnych názvov na *-any* súvisia aj podoby derivátov, a to muž. a žen. obyv. mien a prídavných mien. Podľa cit. SSJ k názvu *Ordzoviany* patria deriváty *Ordzovianec, Ordzovianka* a *ordzoviansky.* Mužské obyvateľské meno by malo mať správne podobu *Ordzovanec* (podobne ako *Moravany — Moravanec);* podoby *Ordzovianka* a *ordzoviansky* sú správne aj v tom prípade, ak budeme používať podobu *Or-*

dzovany (porov. *Moravianka, moraviansky;* tu dochádza k alternácii *a/ia).*

Pri ostatných názvoch sa všade správne uvádza iba prípona *-any,* resp. mäkké *ľ* pred *-any (Doľany, Herľany, Ihľany, Ipeľské Úľany, Kecerovské Pekľany, Kostoľany, Kuraľany, Krpeľany, Michaľany, Močidľany, Pavľany, Preseľany, Prituľany, Poľany, Pusté Úľany, Sokoľany, Stuľany, Šarišské Michaľany, Šuľany, Úľany nad Žitavou, Veľké Kostoľany, Veľké Úľany, Zemianske Kostoľany).*

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Názvy niektorých profesií

V inzertnej časti odborárskeho denníka *Práca* (4. 1. 1975, s. 13) sme sa stretli s názvami niekoľkých profesií. Inzerát bol zostavený takto: *Interhotel Bratislava prijme pre svoje závody okrem iných pracovníkov aj dverníkov, bagažistov a toaletárky.*

O prvom názve profesie — o názve *dverník* — písal v našom časopise M. Považaj (KS, *9,* 1975, s. 127), takže v našej poznámke sa budeme zaoberať iba slovami *bagažista* a *toaletárka.*

Názov *bagažista* je utvorený od cudzieho podstatného mena *bagáž* odvodzovacou príponou *-ista.* Slovník slovenského jazyka I, s. 64 zachytáva podstatné meno *bagáž* v dvoch významoch: 1. zberba, čvarga, banda (s poznámkou, že ide o hovorové a pejoratívne slovo) a 2. batožina (s poznámkou, že ide o trochu zastarané slovo). V súčasnej spisovnej slovenčine sa odvodzovacou príponou *-ista* tvoria podstatné mená mužského rodu. V. Dujčíková (Slovotvorná štruktúra prevzatých slov. Slovenské odborné názvoslovie, *5,* 1957, s. 353—360) zistila, že spomedzi slovotvorných typov s cudzími príponami je najproduktívnejší práve typ podstatné meno + prípona *-ista.* J. Horecký v Slovenskej lexikológii (s. 108) hovorí, že podľa tohto typu sa tvoria „predovšetkým názvy osôb podľa predmetu, ku ktorému majú nejaký vzťah: *kombajnista, cirkularista, traktorista, motorista, motocyklista, bicyklista, tankista, telefonista, telegrafista, bagrista, klavirista, basista, har-*

ista, cimbalista, organista". Pretože podstatné meno *bagáž* vo význame „batožina" je podľa SSJ I trochu zastarané, nepokladáme za vhodné tvoriť z neho ďalšiu odvodeninu príponou *-ista,* t. j. názov *bagažista.* V spisovnej slovenčine máme na označenie osoby, čo sa stará o batožinu, podstatné meno *batožinár,* ktorým sa výstižne pomenúva pracovník starajúci sa o batožinu. V súčasnej spisovnej slovenčine je zastarané aj podstatné meno *gáža,* preto je zastarané aj podstatné meno *gážista* utvorené z neho príponou *-ista.* Naproti tomu podstatné meno *stážista* (kto je na stáži) odvodené z nepríznakového podstatného mena *stáž* tou istou príponou je v súčasnej spisovnej slovenčine korektné (spisovné). Aj heslo *bagažista* by bolo treba zaradiť do SSJ I s poznámkou, že ide o trochu zastarané podstatné meno. Namiesto podstatného mena *bagažista* odporúčame v súčasnej spisovnej slovenčine používať podstatné meno *batožinár.*

SSJ nezachytáva ani podstatné meno *toaletárka.* SSJ IV (s. 542) registruje podstatné meno *toaleta,* ktoré má až päť významov, medzi nimi na piatom mieste význam „záchod, obyčajne s predsieňou na úpravu zovňajšku". Od podstatného mena *toaleta* možno v spisovnej slovenčine utvoriť odvodzovacou príponou *-ár+ka* podstatné meno, ktorým nazývame ženu obsluhujúcu spomenuté hygienické zariadenia. J. Horecký v Slovenskej lexikológii I (s. 100—101) konštatuje, že osobitnú skupinu podstatných mien utvorených z podstatných mien odvodzovacou príponou *-ár* tvoria názvy osôb, ktoré sa zaoberajú konkrétnou vecou označenou základným podstatným menom. Tento vzťah však podľa J. Horeckého nie je vždy rovnaký, pretože napríklad „kronikár sa stará o kroniky, brzdár obsluhuje brzdu, bábkár hrá s bábkami, zbrojár je majiteľom zbrojných podnikov, šatniar má na starosti šatňu a pod." Veľmi rozdielny je vzťah k slovotvornému základu aj vo veľkej skupine názvov novších povolaní, napr. *filtrár, liadkár, predlohár, vláknár, výpalkár, návrhár* a pod.

Od prevzatého podstatného mena *toaleta* (ide o slovo francúzskeho pôvodu) môžeme v spisovnej slovenčine utvoriť odvodzovacou príponou *-ár* podstatné meno mužského rodu *toaletár.* Keďže osoby mužského pohlavia sa spravidla nestarajú o spomenuté hygienické zariadenia, podstatné meno *toaletár* sa v spisovnej slovenčine nepoužíva. Obsluhu týchto zariadení majú na starosti zvyčajne ženy. Prechyľovacou príponou *-ka* utvoríme od podstatného mena *toaletár* podstatné meno ženského rodu *toaletárka.* Aj toto podstatné meno treba zachytiť v SSJ.

V denníku Práca sme sa stretli aj s podstatným menom *statik (podnik prijme jedného statika).* V SSJ sa neuvádza ani toto podstatné meno. Utvorené je rovnakým postupom ako podstatné mená *technik, matematik* a i. J. Horecký v Slovenskej lexikológii I (s. 109) o tomto postupe uvádza, že „sa od názvu odboru, pracovnej oblasti, odtrhne

koncové *-ia: filológia — filológ, komeniológia — komeniológ, rádiológ, analóg, agronóm, chirurg, metalurg* a pod.". Neuvádza však príklady, keď sa pri tvorení názvov niektorých osôb vynechá v názve odboru, pracovnej oblasti koncové *-a*, napr.: *technika — technik, statika — statik, matematika — matematik, onomastika — onomastik, kybernetika — kybernetik* a pod.

Aj podstatné meno *statik* s významom „pracovník v oblasti statických výpočtov" treba zaradiť do SSJ ako samostatné heslo.

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Hodnotenie javiskovej reči

Vo výskume reči v činohrách profesionálnych divadiel na Slovensku, v hodnotení jej úrovne a v pozorovaní tendencií v jej diferencovanom úze sa pokračovalo* pracovnou návštevou činohry Štátneho divadla v Košiciach. Poverený vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (dr. Gejza H o r á k) sa v čase od 13. do 17. januára tohto roku zúčastnil na týchto piatich predstaveniach: *Meridián* (Ján Solovič), *Kaviár alebo šošovica* (Giulo Scarnicci-Renza Tarabusi, preložil a upravil Blahoslav Hečko), *Tebe neodzvonia* (Vojtěch Trapl, preložil Štefan Mereš), *Dom žien* (Žofia Małkowska, preložil Mikuláš Stano, upravili Ladislav Fajčík a Jozef Prážmari) a *Dom pre najmladšieho syna* (Ján Kákoš). Priamo na predstaveniach si robil záznamy, ktoré potom prekontroloval a podopĺňal pri odpočúvaní zvukových záznamov.

Na základe bezprostredného pozorovania rečového úzu jednotlivých hercov boli 15. a 17. januára dopoludnia čiastkové besedy s vystupujúcimi hercami a popoludní 28. februára po zhŕňajúcom referáte bola veľmi živá záverečná beseda s celým činoherným súborom pod vedením zaslúžilého umelca Antona G y m e r s k é h o.

Vybraná časť repertoáru činohry Štátneho divadla v Košiciach (dve pôvodné a tri preložené hry) bola reprezentatívnou sondou, a tak poskytovala dosť materiálu na pozorovanie i na diskusiu.

Už na prvej čiastkovej besede sa poukázalo na tri veci, ktoré netreba spúšťať zo zreteľa: nastolila sa požiadavka dobrých textov (aby boli nielen jazykovo bezchybné, ale aj štylisticky primerané ústnej realizácii); zdôraznilo sa, že práve v Košiciach, kde sa na realizácii hovoreného prejavu badateľne uplatňuje vplyv východoslovenského nárečia, ba i maďarčiny, sa potrebnosť

* Pozri našu správu v KS, *9*, 1975, s.

vzorného a umelecky nabádavého rečového príkladu uvedomuje osobitne nástojčivo a napokon sa v súvislosti s rečovým majstrovstvom s pietou pripomenulo, že dobrú tradíciu, akú v Košiciach s celonárodným zacielením založil národný umelec Ján Borodáč, treba nielen udržať, ale i rozvíjať a veľadiť.

Z druhej čiastkovej besedy spomenieme diskusný námet, aby sa vzhľadom na variantnosť (dvojitosť) normy pri výslovnosti spoluhlásky *v* v takých prípadoch ako *divný, pevný, hlavný, rovno* (pred zvučnou spoluhláskou *n* vyslovuje sa pernozubné *v*, alebo obojperné *ṷ*) prvá výslovnosť pokladala za nepríznakovú a druhá za príznakovú pre „zemité" postavy (takou je napr. starý Demeter v Dome pre najmladšieho syna).

Z mnohých pozorovaní a záverov, ktoré nastolil zhŕňajúci referát a po ňom záverečná beseda i diskusia, vyberáme:

a) Ak v takej hre, akou je Solovičov *Meridián*, použije autor slang, mala by sa pri tomto veľmi nápadnom charakterizačnom prostriedku dodržať autorova (v našom prípade umelecky striedma) miera (Ilja — Andrej Hryc a Miki — Vlado Durdík ml. si mládežnícky slang priam záľubne dotvárali).

b) Rozličné odrazové (rozbiehacie) slovcia a výrazy typu *a, nuž, nuž veď, no, tak, no tak, teda, no teda, no tak čo, prosím vás, viete, viete vy* a popridávané oslovenia i nespisovné výzvové *že (Kaviár alebo šošovica)*, ak sa používajú odchodne od autorovho zámeru, sú len rušivou podpierkou, „barličkou" a môžu svedčiť o nie dosť starostlivom naštudovaní textu príslušnej postavy. Podobne kvalifikujeme synonymnú výmenu autorových slov a výrazov; nápadnejšie sú substitúcie v ustálených frázach, napr. *dať ruku do ohňa* a *„štúriť" ruku do ohňa*. Zásahy do autorovho textu môžu byť kladné i záporné. Spomenieme iba dva kladné. Prvý v hre *Dom žien* (Júlia — Elena Kleisová): *Aj vtáčiky tak vyspevujú, tak si švitoria, že je z toho v konároch celý huriavk* (upravené: *....hotový vtáčí koncert)*. Druhý v hre *Dom pre najmladšieho syna* (starý Demeter — František Papp): *Čo žiť budem, si neodpustím, že som privolil, aby ťa tak* (upravené v duchu celkového autorovho zámeru: *...toľme) voľkala.*

c) Významovo a štylisticky rovnocenné varianty, napr. *len/iba, zas/zasa/zase, spraviť/urobiť, spýtať sa/opýtať sa, šiel/išiel, zomrieť/umrieť* používame so zreteľom na predchádzajúce hláskové susedstvo. Pravdaže, na to sa má pamätať už pri úprave textu. (Napr. v Dome žien sa bez ohľadu na text uplatňoval iba variant *zomrieť.)*

d) Pri ustaľovaní výslovnostného úzu príslušného profesionálneho divadla možno rátať iba s prípustnými variantmi normy; úzus teda len využíva možnosti normy, vyberá si z nich, nemá normu porušovať. — Výslovnostné chyby a nedbanlivú artikuláciu (i to s mierou) možno funkčne uplatniť len v reči negatívnych postáv (napríklad v reči Pirožkovej a Bodora v hre *Tebe neodzvonia* (predstavenie bolo 15. januára na zájazde vo Svidníku).

e) Pozorne treba dodržiavať normu pri skracovaní dĺžok v akostných prídavných menách a pri krátkej ohýbacej koncovke v privlastňovacích prídavných menách (nie „krásné" ráno a „Vadimírové" narodeniny, lež *krásne ráno, Vladimírove narodeniny).*

f) Celý súbor má vyrovnane dodržiavať normu pri výslovnosti mäkkého *ľ*, a to i pred *e, i, í; ia, ie, iu,* kde sa podľa našej pravopisnej normy mäkkosť

spoluhlások *d, t, n, l* nevyznačuje (dobrým príkladom tu je Elena Volková.)

g) V hre z vrchárskeho ľudového prostredia, akou je Kákošova hra *Dom pre najmladšieho syna,* treba v reči všetkých postáv (azda okrem zhavraneného Jana), ale najmä v reči starého Demetra dôsledne dodržiavať výslovnosť samohlásky *ä.* (Veď každý herec má vedieť túo samohlásku správne vyslovovať.)

V diskusii sa došlo k takémuto záveru. Pojem javisková reč nezahŕňa iba výslovnosť. Dobrý herec, pravý majster hovoreného slova, vyhľadáva každé poučenie, ktoré sa týka celej spisovnej slovenčiny, jej zákonitostí vo všetkých plánoch; nie na poslednom mieste ho zaujímajú poučky v okruhu štylistiky, aby mohol posúdiť možnosť prípadných synonymných substitúcií v študovanom texte. Pri nacvičovaní hry treba žiadať odbornú expertízu (napr. v jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV).

G. Horák

SPYTOVALI STE SA

Manikúrka a pedikérka. — I. M. z Bratislavy sa spytuje: „Prečo sa v Slovníku slovenského jazyka uvádza podoba *manikúrka,* ale už pomenovanie veľmi blízkeho zamestnania má podobu *pedikérka?*"

Pomenovať dve skutočne veľmi blízke zamestnania rozdielne utvoreným názvom naozaj nie je opodstatnené. Do Slovníka slovenského jazyka sa podoby *manikúrka* a *pedikérka* dostali azda tak, že písmená *M* a *P* spracovali rozdielni autori a redakcii tento rozdiel unikol. No okrem toho je uvedený rozdiel aj odrazom istého váhania v otázke, ktorá podoba je pre spisovnú slovenčinu najvhodnejšia.

Najprimeranejšie sa ukazujú dve riešenia: utvoriť názov zamestnania príponou *-ista,* resp. *-istka,* alebo prevziať zaužívanú medzinárodnú podobu *pedikér, pedikérka* a podľa nej utvoriť aj podoby *manikér, manikérka.* Pretože slová s príponou *-ista* sú okrem názvov zamestnania aj názvami stúpencov istého smeru, pokladáme za výhodnejšie podoby *pedikér, pedikérka* i *manikér, manikérka.*

J. Horecký

Vladislav — Ladislav. — Čitateľ J. Košúth z Bratislavy sa nás v liste opýtal, aký je rozdiel medzi rodnými menami *Vladislav* a *Ladislav.*

Rodné mená *Vladislav* a *Ladislav* sa v súčasnej spisovnej slovenčine odlišujú, hoci obidve vychádzajú zo starodávneho slovanského osobného mena *Vladislav* zloženého z dvoch častí *(vlad* a *slav).*

Základ *slav,* súvisiaci so slovami *sláva, slávny,* patril v starej slovančine

k najobľúbenejším komponentom, používaným pri tvorení zložených slovanských mien.

Základ *vlad*, ktorý poznáme zo slov *vláda, vládnuť*, sa vyskytoval v starých slovanských osobných menách zriedkavejšie; zo starej slovenčiny je doložený napr. v menách *Vladimír, Vladina, Návlad, Prevlad, Závlad.*

V súčasnom aj v starších vývinových obdobiach slovanských jazykov sa vyskytujú prevažne podoby so začiatočným *vlad-*, ako napr. české *Vladislav* (novšie aj *Ladislav*), *Vladimír*, poľské *Włodzisław, Włodzimierz*, ruské *Vladimir, Volodimir.* Zo slovenského prostredia poznáme však už od 12. stor. podoby so zjednodušenou začiatočnou spoluhláskovou skupinou *vl-* na *l-*, ako *Ladislav, Ladimir, Ladomir, Ladomer* z pôvodného *Vladislav, Vladimír* rovnako ako *Lastomer* (aj *Laskomer*) z pôvodného *Vlastimír.* Z nich vznikli názvy obcí *Ladomirov, Ladomirová* a *Lastomír* na východnom Slovensku; *Laskomer* je zas názov vrchu neďaleko Banskej Bystrice.

V niektorých menách sa zmenilo pôvodné začiatočné *r-* na *l-*, napr. v menách *Ladomer* z pôvodného *Radomer, Latibor* z *Ratibor.* Pôsobila tu zrejme disimilácia: *r — r* sa disimilovalo na *l — r.* V názvoch vrchov *Racibor* a *Latiborská hoľa* sa zachovala podoba so začiatočným *r-* aj podoba so začiatočným *l-*.

V zemepisných názvoch sa pomenovania typu *Ladomer* vplyvom ľudovej etymológie niekedy menia na *Hladomer.*

Všetky tieto zmeny možno vysvetliť tým, že slovo (názov) sa časom stáva významovo nejasným, nezreteľným a vzťah medzi zemepisným a osob. menom sa z vedomia používateľov stratí. Pri zjednodušovaní osobných mien typu *vlad-* na *lad-*, ktoré je typické pre ranofeudálne uhorské prostredie, možno vari predpokladať aj vplyv starej maďarčiny.

Na záver opakujeme, že v súčasnosti sú mená *Ladislav* a *Vladislav* dve samostatné rodné mená. Podľa kalendára je Ladislava 27. júna, Vladislava 25. septembra.

M. Majtánová

Ako prekladať české slovo kouřmo. — Pri prekladaní českých odborných termínov do slovenčiny sa ako problém ukazuje termín *kouřmo* (podstatné meno stredného rodu). V českej odbornej literatúre sa ním označuje suchá hmla spôsobujúca zakalenie ovzdušia, zjav častý najmä v blízkosti priemyselných oblastí a veľkých miest. „Kouřmo" dakedy ťažko rozoznať od hmly, lebo môže takisto do značnej miery obmedziť viditeľnosť. Základom úkazu, ktorý sa označuje slovom *kouřmo,* je prach a najmä dym. Spaľovacie produkty a plyny z uhlia viažu vodnú paru, s ktorou majú chemickú príbuznosť, takže sa malé kvapôčky vody vo vzduchu ťažko vyparujú. Tvorí sa tak zákal ovzdušia aj pri nízkych vlhkostiach. Oblaky „kouřma" najlepšie vidieť za jasného počasia z lietadla, ako sa vznášajú nad priemyselnými oblasťami alebo veľkými mestami.

Ako ekvivalent českého podstatného mena *kouřmo* sa v daktorých technických slovníkoch uvádza slovenské podstatné meno *dymno* s poznámkou, že ide o meteorologický termín (pozri napr. Technický prekladový slovník francúzsko-slovenský a slovensko-francúzsky. Bratislava, Alfa 1966, s. 602).

Niekedy sa na označenie hmly používa aj podstatné meno *opar.* Oparom sa však rozumie iba jemná hmla, para, zahmlenie bez prímesí dymu a rozličných plynov, napr. *ranný opar, oparom zahmlené sklo* a pod.

V súvislosti so znečisťovaním ovzdušia exhalátmi z tovární a z motorových vozidiel sa však slová *dymno* a *opar* neuplatňujú. V uvedených súvislostiach sa v ostatnom čase veľmi často stretáme so slovom *smog.* Smog zahaľuje naše mestá, ohrozuje nám zdravie; na stránkach Roháča sme sa stretli dokonca s podobou *smogonaut* na označenie obyvateľa Bratislavy. Aj z toho vidieť, že slovo *smog* je už bežné, hoci sa neuvádza v Slovníku slovenského jazyka. V slovníkoch cudzích slov sa vysvetľuje ako dymová clona vo veľkomestách, najmä z výfukov motorov.

Pôvod slova *smog* treba hľadať v angličtine. Anglicko je na celom svete známe svojimi hmlami. V Londýne bývajú hmly zmiešané s dymom až také husté, že dakedy treba zastaviť premávku, aby sa predišlo nehodám. Väčšina hustého dymu je z uhlia spaľovaného v kozuboch súkromných domov, no aj dym z tovární a výfukov motorových vozidiel značne prispieva k znečisťovaniu ovzdušia v Londýne a v ostatných priemyselných veľkomestách Anglicka i Ameriky.

Oblaky dymu z exhalátov sa v Anglicku nazývajú *smoke-fogs* (vyslov *smoukfogz*). Anglické slovo *smoke* značí dym, *fog* hmlu. Keďže v angličtine pri spojení dvoch podstatných mien prvé zvyčajne preberá funkciu prídavného mena, dvojslovný zložený názov *smoke-fog* preložíme do slovenčiny ako *dymová hmla.* V angličtine existuje popri iných spôsoboch tvorenia slov tzv. kríženie (blending). Spočíva v tom, že sa začiatočné hlásky istého slova spoja v jednom výraze s koncovými hláskami ďalšieho slova. Takto vzniklo zo slovného spojenia *smoke-fog* [SM(OKE) + (F)OG] slovo *smog.*

Slovo *smog* má prijateľnú hláskovú podobu, prevzali sme ho teda z angličtiny tak, ako sa píše aj vyslovuje. Skloňuje sa ako neživotné podstatné mená mužského rodu s tvrdým zakončením. Vzťahové prídavné meno sa tvorí príponou *-ový — smogový.*

Podľa hojnej frekvencie slova *smog* sa domnievame, že primerane a úsporne označuje danú realitu a možno ho vhodne použiť ako ekvivalent českého slova *kouřmo.*

E. Rísová

Utvrdzovať sklovinu? — Pracovníci Televíznej reklamy Československej televízie v Bratislave: „Je sloveso *utvrdzovať* vo vete *Zubná pasta Erilex utvrdzuje sklovinu zuba* použité správne?"

Sloveso *utvrdiť* (nedokonavá podoba *utvrdzovať)* má podľa Slovníka slovenského jazyka IV (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 732) význam „upevniť niečie presvedčenie o niečom; posilniť názor, mienku niekoho o niečom alebo o niekom", napr. *utvrdiť niekoho v presvedčení.* Vo východiskovej vete sa slovesu *utvrdiť (utvrdzovať)* pripisuje iný význam, ako uvádza slovník, a to význam „urobiť (robiť) tvrdým, tvrdším". Na vyjadrenie tohto významu má však slovenčina sloveso *stvrdiť* (nedokonavá podoba *stvrdzovať),* ktoré je utvorené od prídavného mena *tvrdý* tzv. predponovo-príponovým slovotvorným postupom, t. j. predponou *s-* a slovesnou neurčitkovou príponou *-iť.* Takto sú

utvorené aj iné slovesá, napr.: *sceliť, skvalitniť, skvapalniť, spevniť, spochybniť, spresniť, spriemyselniť, sprísniť, spružniť* atď. Ako vidieť, je to bežný slovotvorný postup. Sloveso *stvrdiť* sa uvádza aj v SSJ IV (s. 319) a hodnotí sa ako zriedkavý technický termín. To však neznačí, že ho nemožno používať.

Na záver zhŕňame: Sloveso *utvrdzovať* sa vo východiskovej vete použilo nevhodne, namiesto neho sa malo použiť sloveso *stvrdzovať*, ktoré má význam „robiť tvrdým, tvrdším". Veta mala teda vyzerať takto: *Zubná pasta Erilex s t v r d z u j e sklovinu zuba.*

M. Považaj

Hmoždinka, kolík, kotva. — J. H. z Bratislavy: „Prosím, aby ste mi poradili, či možno v slovenskom texte používať slovo *hmoždinka*, alebo či ho treba niečím nahradiť."

S termínmi *hmoždík, hmoždinka* sa stretáme v technickej literatúre. Tieto termíny sú prevzaté z češtiny a pre slovenského používateľa sú nepriezračné.

V Slovníku spisovného jazyka českého sa slová *hmoždík, hmoždinka* vysvetľujú takto: úzky kolík z tvrdého dreva, kovu alebo z kameňa slúžiaci na spájanie alebo na zaisťovanie polohy kameňov, trámov, prípadne iných častí stavebných konštrukcií. Ďalej sa v slovníku uvádzajú slovesá *hmoždíkovati, hmoždinkovati* s významom „spájať alebo spevňovať hmoždíkmi, hmoždinkami". Od podstatného mena *hmoždík* je utvorené aj vzťahové prídavné meno *hmoždíkový (hmoždíkový nosník).*

České podstatné mená *hmoždík, hmoždinka* sú utvorené zo slovesa *hmoždit*, ktoré v slovenčine značí „mliaždiť, drviť, pučiť, dláviť, gniaviť". Z rovnakého základu vzniklo aj české slovo *hmoždíř*, ktorého slovenským ekvivalentom je slovo *mažiar.* Sloveso *hmoždit* sa však v češtine hodnotí ako zastarané, hoci príbuzné slovo *pohmoždenina* je živé. V spisovnom jazyku sa používajú slovesá *mačkať, drviť.*

Termíny *hmoždík, hmoždinka* vznikli pravdepodobne dávnejšie na základe motivácie funkciou, ktorú tieto predmety mali. Pravda, dnes tu ide o falošnú motiváciu. Hmoždinka nemliaždi, nedrví, ale naopak — zabraňuje deformácii najmä pri spájaní trámov.

V slovenčine sa ako ekvivalenty českých termínov *hmoždík, hmoždinka* používajú ustálené názvy *kolík, spona, tŕň, kotva, klátik.* Podľa Stavebníckeho náučného slovníka *kolíky* môžu byť kužeľové alebo valcové. *Kužeľové kolíky* sa používajú zväčša na nehybné spoje, *valcové kolíky* sa dávajú do rozoberateľných súčiastok.

Spona je súčasť konštrukcie spájajúca viac častí.

Termín *kotva* okrem svojho pôvodného významu „kovový ťažký hák, ktorým sa loď zachytáva na dne vody", pomenúva aj oceľový prút určený na pevné spojenie stavebných častí pri ich osádzaní a zamurúvaní do objektu. Ak ide o menšie súčiastky, mohol by sa použiť názov *kotvička.*

Tŕň je obrazné pomenovanie. Neoznačuje iba tvrdý výrastok na niektorých rastlinách, ale v technike sa ním pomenúvajú rozličné pomôcky na upínanie nástrojov alebo obrábaných predmetov s valcovým kužeľovým vrtaním.

Klátikom sa spravidla nazýva hrubší kúsok dreva slúžiaci ako podpera na

zamedzenie posunutia, vložka, ktorá sa vkladá do otvoru v stene, aby sa lepšie zatĺkali klince a pod.

České slovesá *hmoždíkovati, hmoždinkovati* odporúčame do slovenčiny prekladať opisom, napr. *spájať kolíkmi, spevňovať kolíkmi.*

Z uvedeného vidieť, že českým termínom *hmoždík, hmoždinka* v slovenčine zodpovedá viacero primeraných ekvivalentov, ktorých význam možno ešte spresniť vhodnými prívlastkami *(spájací kolík, kotviaca spona, klincový tŕň, vidlicová kotva, brzdový klátik* a pod.).

E. Rísová

Neschopenka. — V jazykovej poradni Čs. rozhlasu bol nedávno príspevok o názve *kladenský lístok,* ktorým sa bežne pomenúva preukaz o pracovnej neschopnosti chorého. Autor poznámky hodnotil názov *kladenský lístok* ako slangový a ako úplne nemotivovaný.

Novšie sme počuli nazývať tento preukaz podstatným menom *neschopenka.* Úradný (oficiálny) názov celého preukazu zloženého z niekoľkých častí je *Potvrdenie pracovnej neschopnosti.* Jeho prvá časť, ktorú si ponecháva chorý ako doklad počas svojej neprítomnosti v práci, sa nazýva *Legitimácia práceneschopného poistenca.* Všetko sú to viacslovné pomenovania. Lenže hovoriaci vždy majú tendenciu skracovať viacslovné názvy. Dobre poznáme napríklad výraz *električenka* (preukaz na cestovanie električkou). Je to slovo odvodené od podstatného mena *električka* slovotvornou príponou *-enka.* Aj v minulosti sa týmto spôsobom tvorili hovorové názvy rozličných poukazov, napr. na tabak *(tabačenka),* na nakupovanie textilu, šiat *(šatenka),* na prídel chleba *(chlebenka),* na peňažnú alebo stravnú podporu v nezamestnanosti, resp. pre žobrákov *(žobračenka)* a pod.

Dnes sa tento slovotvorný typ (pozri J. Horecký, Slovenská lexikológia 1. SPN 1971, s. 126) využíva i na tvorenie vyššie uvedeného slova *neschopenka.* Ako základové slovo tu poslúžilo podstatné meno *práceneschopnosť,* pričom sa z tohto zloženého slova vypustila jeho prvá časť a k slovotvornému základu *neschop-* sa pripojila prípona *-enka.*

Výraz *neschopenka* je príznakové slovo. Jeho vznik a používanie v hovorovej slovenčine pravdepodobne podporil fakt, že sa toto slovo v tej istej podobe vyskytuje i v hovorovej češtine. Za úradný názov spomínaného dokladu treba pokladať spojenie *potvrdenie pracovnej neschopnosti.*

V. Betáková

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 9, 1975, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v januári 1975. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Cena Kčs 3,—